

Ur *Zenit* 5 1973 (nr 35)

Leif Thollander

Till frågan om Willi Münzenberg

”Vid min ankomst till Stockholm pågick Sveriges socialdemokratiska vänsterpartis första kongress som bäst. Det var socialdemokratins första större klyvning och de flesta deltagarna var före detta medlemmar av socialdemokratiska ungdomsförbundet. Ur det nya vänsterradikala partiet bildades senare Sveriges kommunistiska parti, även om det skedde till priset av de ursprungliga grundarna. På kongressen deltog också medlemmar från Zimmerwaldbyrån som vid den tiden uppehöll sig i Stockholm. Där var Radek, Robert Grimm, Angelika Balabanov och några till. Jag blev ganska överraskad av de omständliga ceremonier man utsatte alla talare för. Bredvid presidiet hade man ställt upp en orkester som förde ett herrans oväsen. Varje talare hälsades med en fanfar. Därpå introducerade ordföranden talaren med en beskrivning av hans fantastiska bedrifter åtföljd av en ny fanfar och äntligen släpptes den plågade upp på podiet, varpå man rev av en fanfar till.”¹

Ungdomsinternationalens organisatör

Denna bild av svensk socialism i praktiskt arbete redovisades av en man, vars namn än i dag är omstritt i den kommunistiska partilitteraturen och praktiskt taget bortglömt av den borgerliga historieskrivningen. Willi Münzenberg hade anlant till Stockholm i mitten av maj 1917 i egenskap av grundare av och internationell sekreterare för den socialistiska ungdomsinternationalen. Han tillhörde Zimmerwaldvänstern och hade i uppdrag att bevaka den svenska kongressen och inleda samtal om en eventuell uppslutning kring Lenins program. Dagen efter var han nere vid Centralen för att ta farväl av några ryska exilkamrater som var på väg tillbaka till Petersburg och den stora slutstriden. Där var Lunatscharskij, Manuilskij, Sokolnikov, Rjasanov och några andra. Ungefär en månad tidigare hade han hjälpt Fritz Platten och Robert Grimm att organisera Lenins hemresa i den plomberade vagnen. Lenin hade hållit tacktal till sina schweiziska anhängare och runt honom hade det pågått slagsmål mellan Münzenbergs ungsocialister och stadens socialdemokratiska prominens. På Stockholmskongressen hade han samtalat med Höglund och Lindhagen men det var dags att bege sig hem för att söka omsätta Lenins idéer i praktiken. Bara han kunde ta sig över sundet. Det pass han fått upptog en viss herr Hansen, bördig från Danmark.

Vid hemkomsten väntade ett digert arbete att försöka samordna de växande förbunden och ordna med brevförbindelser och smuggling av tidskriften till de 5 000 prenumeranterna. På sensommaren råkade han bli fasttagen av polisen efter en framgångsrik fredsdemonstration i spetsen för Oerlikonarbetarna och dömdes för politisk uppvigling. Fängelsevistelsen innebar ett angenämt avbrott och från cellen kunde han sköta de mest trängande ärendena. Förbindelsen med yttrevärlden var goda, till följd av fångens medgörliga uppträdande. Han hann under visa fängelsedirektören i socialismens grunder och det var med ett visst vemod han några månader senare tänkte tillbaka på den gångna tiden, när han en natt tog sig in i det sammanbrakande kejsardömet som han lämnat ett tiotal år tidigare. Han sökte upp Clara Zetkin som förklarade läget. USPD, de oavhängiga socialdemokraterna var på frammarsch och dess vänsterflygel kring Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht hade säkert användning för hans krafter. På vägen till Berlin bekantade han sig med kringströvande soldatråd, fann vägen till spartakisternas högkvarter och lärde sig tala i de röda bostadsområdena. Han var med om

¹ W. Münzenberg, *Die dritte Front*, s. 213 Verlag Roter Stern 1972. Faksimilupplaga av det tyska originalet 1929.

förberedelserna till novemberrevolutionen, för med Liebknecht, höll brandtal och avdelades till propagandaarbete i Stuttgart dit kartoteket till ungdomsinternationalen anlät genom en kvinnlig kamrats försorg. Efter Noskes blodbad och mordet på Rosa, Karl och Leo Jogiches utropades Weimarrepubliken.

Münzenberg återgick till det illegala ungdomsarbetet, skickade kallelser och pamfletter indränkta i marmelad med kurirer till ett tiotal länder, författade artiklar till *Die Jugend-internationale*, redigerade, korrekturläste och tryckte i en lagerlokal bakom rådhuset. Innan årsslutet hade han organiserat kongressen i Berlin. Man hade haft besök av representanter för 250 000 medlemmar från fjorton länder. För att lura polisen hade man bytt lokal varje dag och ingen hade åkt fast. Kongressen hade beslutat ändra namnet till kommunistiska ungdomsinternationalen och sända hälsningar till segrarna från oktober. I december 1919 var Münzenberg på nytt besök i Stockholm. KUI:s andra kongress markerade sin uppslutning kring rådsrepubliken och Münzenberg blev häktad av polisen. På kongressen hade infiltratorerna haft ett styvt jobb med att stenografera ned alla revolutionära beslut. En polisagent hade tagit med sig några nummer av *Stormklockan* och *Folkets Dagblad Politiken* och igenkänt sekreteraren. Han dömdes till förvaring i Kronobergshäktet i väntan på polisutredningen. Herr Hansens pass togs i förvar: ”Jag blev borttransporterad till undersökningshäktet, där jag tillbringade tre veckor. Det svenska fängelset var helt modernt vilket jag ofrivilligt kunde konstatera, men i samma mån ett av de värsta. När man skulle rastas släpptes man ut i en lång korridor av sten som mera liknade en arena för vilda djur än ett rum för förvaring av människor. Föreskrifterna var stränga. Varje kväll måste alla kläder, även skjortan, överlämnas till vakterna så att vi inte skulle kunna rymma. Helt otroliga var söndagsgudstjänsterna. Celldörrarna öppnades på glänt för att fångarna skulle kunna höra fängelsepastorns predikan nere vid huvudingången. Jag vägrade givetvis som fritänkare att lyssna på en för mej obegriplig predikan, men då slöt en av vakterna upp bakom mej och tvingade mej att i likhet med de övriga åhöra söndagens uppbyggelse.”²

År 1919 proklamerade Friedrich Ebert och Heinrich Scheidemann Weimarrepubliken. Arbetar- och soldatråden hade upplösts och USPD:s³ vänsterflygel bildade Tysklands kommunistiska parti med bremerkommunisterna. Socialdemokratin hade återhämtat sig från novemberchocken och regerade med stöd av näringslivet, den borgerliga mitten och en prestige-hungrig försvarsmakt. I Ryssland rasade en kamp på liv och död mellan den unga rådsrepubliken och engelska, japanska och franska invasionstrupper. Medan vitarméerna började utrustas och de tyska trupperna gjorde på stället marsch öppnades den tredje internationalens första kongress i ett inringat Moskva. Münzenberg skulle ha representerat KUI men var frånvarande med giltiga skäl. Han satt häktad för samhällsomstörtande verksamhet, denna gång i Ulm. Även här föll fängelsedirektionen för hans charm. Genom kurirer kunde han något så när hålla sig á jour med kongressens utveckling och det stod klart att KUI höll på att mista sin autonomi. Efter frisläppandet fick han rapporter från sina utländska kamrater, utsågs enhälligt till representant på nästa kongress och valdes till KPD:s ordförande i Württemberg. KUI hade vuxit till en maktfaktor, omfattande 800 000 medlemmar och det var med blandade känslor som Münzenberg förklädd till sjöman tog sig ombord på ett fartyg till Petrograd för vidare befordran till Moskva. Vid andra kominternkongressen 1920 utsattes han för allvarliga anklagelser om vänsterism och separatism. Sinovjev inpräntade i honom att KUI:s uppgift

² A. a. s. 306 ff.

³ De oavhängiga socialdemokraterna. Parti bildat av den tyska Socialdemokratiska vänstern i samband med SPD:s uppslutning bakom krigspolitiken 1914.

bara kunde vara att fortsätta socialdemokratins splittring och i övrigt med all kraft försvara rådsrepubliken.

I tider som dessa fanns det inte plats för autonomi och i det kommande socialistiska Europa kunde KUI:s enda roll vara den uppfostrande. Det ålåg partiet att sköta politiken och endast detta. Münzenberg hade räknat med förståelse från Lenin. Denne hade varit den som ivrigast framhållit ungdomens viktiga roll, som hade lärt honom att dess organisationer aldrig fick tillåta sig att förlora sin självständighet, att denna självständighet i själva verket var förutsättningen för att hålla arbetarklassens avantgarde, dvs partiet, levande.⁴

KUI:s kongress förbereddes i kommissioner i anslutning till kominternkongressen. Münzenberg som var delegat både för KPD och KUI hade alltså möjligheter att följa utvecklingen på nära håll. När han anlände till den tredje kominternkongressen 1921 var inbördeskriget över. Men det politiska klimatet hade till följd av två års krigskommunism slagit om helt. Rådsrepubliken skakades av svåra inre kriser.

Bondeuppror mot tvångsleveranser, masstrejker mot rigorösa arbetsföreskrifter och svältlöner hade tvingat Lenin att lägga om rodret på statsskeppet. Genom att införa den nya ekonomiska politiken (NEP) hoppades han kunna blidka bönderna och få igång industrin. På partikongressen hade Arbetaroppositionen kring Alexandra Kollontay fordrat kontroll av tjejan och självständighet för fackföreningarna. Under januaridebattens hetta hade matroserna på Kronstadtbasen gjort myteri och försatt regeringen i ett svårt dilemma. De krävde nyval till sovjeterna, yttrandefrihet och de politiska fångarnas frisläppande. Partiet avstod från förlikning och efter två nätter och en dag hade upproret krossats.

I Tyskland hade USPD på sin sista kongress med överväldigande majoritet röstat för anslutning till Komintern och med dess vänsterflygel, ca 30 000 medlemmar blev KPD ett massparti. Ungefär samtidigt hade den yttersta vänstern förenat sig i det oberoende KAPD⁵ och fått tillstånd att sända delegater till Moskva. Med dess medverkan genomförde sovjetiska specialister ett resningsförsök i mars trots varningar från bl.a. Münzenberg. Man hade proklamerat generalstrejk utan framgång och i desperat hopp om arbetarklassens anslutning ockuperat fabriker i mellersta Tyskland. Efter några veckors blodiga strider hade riksvärnet krossat upproret kring Leunaverken i Merseburg och KPD förberedde sig på en längre tids övervintring.

Münzenberg umgicks med planer att lämna kommunismen. Men han reste trots detta till Moskva i hopp om att rädda det som räddas kunde. Han var med om Arbetaroppositionens fruktlösa försök att vinna anhängare till en protestskrivelse till den ryska particentralen. I övrigt märktes bara ett svagt eko av allt som inträffat. Kongressen åhörde Lenins försvarstal för NEP och godkände enhälligt en tillfällig period av statskapitalism. Månaden därpå pågick KUI:s andra kongress som ledde till Münzenbergs avsättning som sekreterare. Till ledare utsågs den ryska sektionens ordförande, Münzenberg måste se sig slagen.

Proletariatets intendent

Under tiden nåddes kongressen av underrättelser från de sydryska particentralerna. En tragedi utan like höll på att utvecklas. Volga-området åkerjordar hade under försommaren drabbats av en fruktansvärd torka. 40 miljoner människor stod inför hotet av akut hungersnöd och ett hundratusental hade redan svultit ihjäl. Regeringen hade inte själv omfattningen av kata-

⁴ Se Babette Gross, *Willi Münzenberg*, Deutsche Verlagsanstalt, s. 115 ff.

⁵ Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands.

strofen klar för sig, men Maxim Gorkij hade, i ett öppet brev till världens folk, vädjat om snar hjälp och folkkommissarien för jordbruket Titjerin hade vänt sig direkt till Frithiof Nansen. Denne hade något år tidigare åtagit sig att repatriera 300 000 krigsfångar från olika delar av republiken och blivit legendarisk. Bland de första som hörsammade kallelsen var Herbert Hoover i American Relief Administration, bekant från barnbespisningarna i efterkrigseuropa. Han ställde omedelbart sina tjänster till förfogande men fordrade i gengäld fullständig insyn, om den amerikanska kongressen skulle medverka. Nansen vädjade i första hand till Nationernas Förbund men måste inför det kallsinniga mottagandet ge upp och försöka intressera de internationella välgörenhetsorganisationerna. Ett antal kommittéer inom den europeiska arbetarrörelsen hade tagit egna initiativ och förberedde självständiga aktioner utan att ha blivit tillfrågade.

Efter kongressens avslutning hade Münzenberg bittert dragit sig tillbaka på sitt hotellrum och förberedde sin hemfärd. Plötsligt fick han en personlig kallelse från Kreml och med en glimt av hopp sökte han upp Lenin. Samtalet blev hjärtligt och Lenin förklarade sin idé. Vore det inte möjligt att samordna de spontant bildade arbetarkommittéerna under ett gemensamt organ och söka utnyttja det gehör man ändock hade i den socialdemokratiska basen. Kunde Münzenberg tänka sig att bli rådsrepublikens representant, om han i gengäld fick fullmakt att handla självständigt, visserligen formellt underställd Komintern, men med allt tänkbart stöd från sovjetregeringen? Det fanns inte någon tvekan. Münzenberg accepterade, och utrustad med Lenins carte blanche återvände han till Berlin. I en kontorslokal i Berlins stadshus tog han snabbt kontakt med ett antal kulturpersonligheter och övertalade dem att medverka med sina underskrifter på ett internationellt uppdrag. Detta gick ut på att grunda en organiserad hjälp till de hungrande i Ryssland med förankring i den internationella arbetarrörelsen, oberoende av politisk färg.

Inbjudningar skulle gå ut till 2, 2½⁶ och 3 Internationalerna, till fackföreningsinternationalen och alla övriga arbetarorganisationer. Hjälpens skulle vara humanitär och bygga på solidaritet. Som tack kunde undertecknarna betrakta sig som den internationella arbetarhjälps (IAH) grundare. Svaren kom inom en vecka. Ture Nerman, Zäta Höglund och Carl Lindhagen tecknade för Sverige och bland övriga prominenta personer märktes Käthe Kollwitz, Albert Einstein, Georg Grosz, Martin Andersen Nexö, Johan Falkberget, G. Bernard Shaw, Anatole France, Henri Barbusse och Fritz Platten.

Fackföreningsinternationalen avstod genast från sin medverkan. Man hade tänkt genomföra hjälpaktioner på egen hand och var överens med socialdemokraterna i de båda internationalerna att inte delta i något som påminde om ett kommunistiskt infiltrationsförsök. Den tyska marsaktionen och mensjevikprocesserna i Moskva spökade i de rättfärdiga socialdemokraternas minne. Men IAH gjorde fruktbara inbrytningar i deras basorganisationer. Efter en månads hårt arbete var samordningen i det närmaste fullbordad och oktober 1921 avhölls Internationella Arbetarhjälps första kongress med delegater från alla världsdelar. Hjälp-sändningarna hade blivit en klar framgång och under de två år som actionen varade avgick ett hundratal båttransporter till Petrograd och svartahavshamnarna med över 40 000 ton livsmedel, mediciner och kläder till ett sammanlagt värde av 5 miljoner dollar. Hungerhjälpen till Volgaområdet 1921/23 kan med fog kallas den största gemensamma aktion som den internationella arbetarrörelsen någonsin genomfört. I jämförelse med ARA:s och Nansen-hjälps 80 miljoner dollar kan IAH:s insats förefalla tämligen låg. Men till denna summa skall läggas

⁶ Även kallad Wien-Internationalen. I denna ingick de soc.dem. partier som ställt sig avvisande till krigspolitiken. International Labour Party ingick bl.a. här.

det politiska värdet — ett ovärderligt kapital som låg i botten på den effektiva och uppslagsrika verksamhet som därefter utan uppehåll pågick fram till 1933.

Företagaren som agitator

Efter rysslandshjälpen stod det klart för Münzenberg att verksamheten måste fortsättas. Massrörelsen IAH måste utvecklas till massorganisationen IAH. En spontan rörelse, även om den räknar miljoner medlemmar sammansvetsade kring en begränsad uppgift, kan nästa dag falla sönder, om den inte har en fast ledning som kan se framåt och omvänt, en politisk ledning utan stöd från en medveten bas utvecklar sig snart till en elit i ett lufttomt rum. IAH måste därför bygga på självständiga kommittéer i enlighet med sina länders politiska förutsättningar och en självständig central som fattade de viktigaste besluten om gemensamma aktioner. Men vid sidan om behövde en sådan organisation också ta tillvara de politiska, intellektuella och materiella resurser som blev tillgängliga i takt med IAH:s erfarenheter och allmän utveckling.

Officiellt hade IAH uppgiften att, genom ett solidaritetsarbete av humanitärt slag, i möjligaste mån ena arbetarklassen och de radikalt intellektuella. Detta underlättades av dess relativa självständighet gentemot den osynlige uppdragsgivaren – Komintern. I den meningen var insamlingar till nödställda, till arbetslösa och av naturkatastrofer drabbade människor i andra länder, något som lätt vann uppslutning. Men autonomin och den respektabla fasaden gav därigenom förutsättning för det politiska arbetet. Inom arbetarrörelsen skapades förbindelser med basen oberoende av Kominterns politiska bedömningar och inom borgerligheten knöts kontakter med personer som senare kom att fungera som ett folkfrontens avantgarde.

Den socialdemokratiska ledningen hade snabbt genomskådat denna strategi. Man tog redan vid starten avstod från Münzenberg och var mån om att ur alla tänkbara lägen svartmåla IAH. Men dogmatikerna inom det tyska kommunistpartiet var inte sämre. IAH:s självständighet var en nagel i ögat på dem, särskilt som man visste att Münzenberg nästan alltid värnade om ratade partimedlemmar och fann arbete åt dem i ”koncernen”. Kompetens, fantasi och prestationsförmåga vägde för Münzenbergs del tyngre än dagspolitiskt medvetande. Detta kunde Kominternledningen å sin sida ta med jämnmod. Man visste Münzenbergs värde så länge Komintern hade en funktion att fylla som instrument för den sovjetiska utrikespolitiken och så länge Münzenberg höll sig till sin del av kontraktet. Man visste att han måste lämnas ifred om det skulle bli några politiska resultat. Givetvis stod och föll inte IAH med Münzenberg. Dess framgång vilade på att 18 miljoner enskilda och kollektivanslutna människor i kombination med Münzenbergs organisatoriska geni kunde samordna sina krafter i aktioner som var lättbegripliga för alla och i lika mån vädjade till känsla och förnuft.

Hjärntrusten var placerad i Berlin i kretsen kring Münzenberg själv. Här smiddes planer ur ögonblickets ingivelse som sedan konkretiserades av specialister. Administration och ekonomi var uppdelad på lämpliga nivåer beroende på art av verksamhet. Medel från insamlingar t.ex. kanaliseras i allmänhet direkt till mottagaren, medan företagen fick svara för sin egen skötsel. Det var ett uttalat krav från Münzenbergs sida att varje projekt skulle vara självbärande. Uppkom större förluster och dessa kunde spåras avyttrades projektet i den mån det inte var politiskt nyttigt, men detta hände sällan. I själva verket gick ”koncernens” företag med vinst. Det fanns med andra ord en ekonomisk skiljelinje mellan företagen och insamlingarna. På varje kongress fastställdes riktlinjerna för kommande verksamhetsår, mot bakgrund av kassarapporterna, och i diskussionerna deltog de demokratiskt valda ombuden från ett femtiotal länder.

Medlöparnas biktfader

Varje revolution har sina medlöpare. Det var inte någon uppfinning av Münzenberg, vilket framhållits på en del håll. Men det var Münzenbergs förtjänst att inom ramen för IAH ha förstått att utnyttja tjugo- och trettiotalets borgerligt intellektuella för kommunismens sak, som ingen annan. I hög grad kom detta till uttryck i Weimarrepublikens Tyskland, ett område som allmänt uppfattades som kommunismens nästa anhalt på väg mot ett rött Europa. Weimardemokratin hade inte tillräckliga förutsättningar för att utveckla den form av parlamentariskt välståndssamhälle som föresvävat en Woodrow Wilson under förberedelserna till Versaillesfördraget. Den amerikanske presidenten föreställde sig att omfattande lån och en demokratisk uppfostran utan vidare skulle kunna inränga Tyskland i ett demokratiernas Europa, där tyska och amerikanska monopol garanterade en sund utveckling. Han spelade på motsättningar inom det tyska monopolkapitalet och glömde allt annat. Vilka uppfattade egentligen Weimarrepubliken som en positiv statskonstruktion? Säkert inte de intellektuella.

Det är väl plausibelt att anta att socialdemokratin i stort uppfattades som ett medelmåttornas parti. Med sin senfärdighet, sin institutionaliserade variant av marxism och sin räddhåga inför den nationella uppmarschen, utgjorde partiet inte den samlande mitt som kunnat attrahera socialt ansvarsmedvetna intellektuella. Dessa å sin sida gav sig sällan tid att analysera sig fram till ett klart politiskt ställningstagande. De valde känslomässigt mellan två eldar. Antingen rakt högerut som en Ernst Jünger, en Hans Carossa eller en Martin Heidegger, eller så långt vänsterut man kunde komma, i likhet med en Bert Brecht, en Erwin Piscator eller en Johannes Becher. Det skall inte förnekas att många stod och funderade någonstans mitt-emellan. De flesta valde, när tiden blev mogen, att tuga sig in i det bruna barbariet, hellre än att uppge sin individualism. De som valde vänstern förenades i sitt förakt för preusseri, junkeranda och antisemitism. För dem framstod Sovjetstaten som USA för 1848 års desillusionerade revolutionärer. Sovjetunionen var ett mönsterland, inte ur teknologisk eller politisk mening, snarare då ur andlig och moralisk synvinkel i ett läge då de liberala idéerna alltmer fick ge vika för autoritära patentlösningar. När monopolkapitalet föredrog att satsa på en vulgär österrikisk korpral vaknade samvetet för kulturarvet. De radikala slöt sig till kommunismen och gärna via internationella Arbetarrörelsen.

I takt med NSDAP:s överraskande valframgångar, dess militanta stormavdelningar och dess irrationella demagogi, skedde en polarisering inom den tyska intelligentsan samtidigt som en ny puritanism grep omkring sig. De djupsinniga diskussionerna om relativitetsteori och psykoanalys, expressionism och Bauhaus, episk teater och atonal musik, logisk positivism och psykoanalys fick en ny dimension i ljuset av dialektisk materialism och massarbetslöshet. För alla dessa oroliga själar stod IAH vidöppet och där stannade många. Men om demokrati-begreppet i dess borgerliga tappning fick många att rycka på axlarna, var det sämre bevänt med motivet för vänsteravvikelsen. Man tog ståndpunkt mindre genom politisk analys än utifrån negationen av det man ville lämna. Det borgerliga samhällets negativa sidor fick så att säga legitimeras kommunismens ofelbarhet. Hotet från den verkliga fascismen fick många att se fascism där ingen fanns. Och där hade man åtminstone något gemensamt med KPD-funktionärerna. Där ett ärligt ställningstagande och en äkta ansvars känsla kom till uttryck, lurade ofta dåligt samvete, fåfänga och revolutionism att ta sin man i besittning. Den intellektuelle medlöparen hade således många hinder på vägen till praktisk handling, för övrigt djupt kända av intellektuella i allmänhet. Som nybliven partimedlem gick han genom en skärseld bland misstroagna kamrater, om de kom ur arbetarklassen och överlägset förakt, om de kom ur samma skikt. Som sympatisör i bulvanorganisationerna fick han oftast finna sig

i att utnyttjas för sitt namns skull om han hade något. Inskränktes hans roll som undertecknare av manifest, som kongressdeltagare eller som "fellow traveller" till Sovjetunionen, höll han i regel god min och misstrodde sina ögon om något störde den idealiserade bilden av verkligheten.

I denna av tvivel omgärdade tyska intelligensaristokrati bedrev Willi Münzenberg ett framgångsrikt röstfiske. Begreppet solidaritet visade här sig öppna de flestas hjärtan, och Münzenberg var en förstående biktfader. I gengäld satte han dem i hårt arbete. I början av trettioalet hade IAH tusentals anställda företag av alla upptänkliga slag. "Koncernen" omfattade morgontidningar, kvällstidningar, veckotidningar, bokförlag, läsecirklar, tobaksfabriker, gatukök, jordbruk, traktorstationer, fiskerier, filmateljéer och filmuthyrningsbyråer. Den socialpolitiska grenen omfattade: soppkök, barndaghem, sexuella rådgivningsbyråer, strejkkassor, arbetslöshetskassor och stödjordbrukskassor. I föreningsverksamheten ingick: ungdomsklubbar, kvinnoklubbar radioklubbar, teatergrupper, musikkörensningar, amatörfotoklubbar, alla med sina tidningar och bulletiner. Därtill kom IAH: s solidaritetskommittéer, konferenser och kongresser. I varje större stad runt pågick alltid någon insamling där IAH hade ett finger med i spelet. Det kunde röra sig om:

Hjälp till jordbävningsoffren i Japan (1923), Hjälp till tyska arbetare under inflationen (1923/24), Händerna bort från Kina (1925), Strejkhjälp till de engelska kolgruvearbetarna (1926) för att nämna några. Lokala IAH-kommittéer i länder utanför Tyskland fick begränsat understöd för egna aktioner. Enbart 1931 under valutakrisens höjdpunkt genomfördes kampanjer för strejkande svenskar och norrmän, för gruvarbetare i Pennsylvania,

för textilarbetare i North Carolina, och för textilarbetare i Österrike, Tjeckoslovakien och Frankrike. Mest kända är annars protestaktionen för Sanco och Vancetti (1926/27), Brüsselkongressen mot krig och imperialism (1927), fredskongresserna i Amsterdam (1932) och Paris (1933) och slutligen Londonkonferensen för undersökning av NSDAP:s delaktighet i riksdagshusbranden (1933).

Att organisera en fredskongress

Münzenberg föredrog att inte lämna något åt slumpen i kontakten med de intellektuella. Han visste exakt vilken underskrift eller vilken medverkande som gjorde störst verkan vid varje tillfälle. De han inte kände överlät han åt andra i hjärntrusten. Författare gick genom Egon Erwin Kisch, Otto Nagel svarade för konstnärerna, osv. Så här gick det i stora drag till när fredskongressen i Amsterdam planerades:

November 1931. Münzenberg grundar en internationell Kina-kommitté. Anledning: Japan har invaderat Mandsjuriet. Kort brev till Romain Rolland, känd fransk författare, som lovar medverka. Brev från Henri Barbusse som på omvägar hört Rolland osv och åtar sig patronatet för kommittén. Beslutas om kongress för att skapa brett underlag. Beslutas att de kommunistiska organisationerna skall hållas undan. Kontakt med Kominterns europaavdelning som är införstådd. Beslutas mobilisera alla berörda nationskommittéer för spontana manifestationer med krav om en världskongress mot alla imperialistiska krig. *17 februari 1932.* Ett massmöte ordnas på Berlins största inomhusscen med prominenta kulturpersoner på hedertribunen. Beslut om att utlysa liknande massmöten i England, Holland, Norge m. fl. länder. *3 mars.* Nytt massmöte i Berlins Sportpalats i närvaro av Albert Einstein, Mme Sun Yat-sen, Upton Sinclair, repr. från Kina, Senegal, Chile samt från fackföreningsrörelsen och socialdemokratin. Enskilda personer från borgerliga vänsterpartier deltar i egenskap av observatörer. *20 mars.* Beslutas kontakta de revolutionära arbetarorganisatio-

nera om att hålla gemensamma massmöten som solidariserar sig med den antiimperialistiska rörelsen och kräver en världskongress. *April*. Beslut om att bilda en ”tysk kommitté för att förbereda en Kampkongress mot Krig” i Genève.

Romain Rolland kontaktades av Barbusse och tar initiativ till ett upprop med rubriken ”Till alla” där Rolland föreslår alla antiimperialistiska krafter att försöka enas om en världskongress mot alla krig. Beslutats inviga kongressen 20 juli. Beslutats ändra lokal till Amsterdam. De rev. arbetarorganisationerna anmodas trycka av Rollands upprop och bilda förberedande kommittéer i länder där socialdemokratin och ev. mittpartier är beredda att delta. Maj. Münzenberg bildar en s. k. initiativkommitté ledd av Barbusse. Genom ett missförstånd blir Rolland sårad, i det ögonblick han upptäcker att hans namn utan hans vetskap använts i för honom egendomliga sammanhang. Barbusse ombeds uppsöka Rolland för att reda ut saken men tar på eget initiativ kontakt med Fritz Adler, generalsekreterare för Andra Internationalen, för ev. medverkan. Med nekande svar fortsätter Barbusse till Paris för att kontakta Rolland. Adler kontaktar samtidigt de europeiska socialdemokratiska partierna och Fackförenings-internationalen för att varna för delaktighet i något som verkar vara inspirerat av Moskva.

Juni. Anländer kurir från Moskva om omedelbar förklaring till Barbusses agerande. Skickas Gibarti, Münzenbergs högra hand till Kominterns exekutivkommitté. Rolland påpekar samtidigt i Paris, att han hädanefter vägrar att ställa upp på Münzenbergs villkor. Beslutats Rolland utses till hederspatron för konferensen som skall öppnas 27 augusti. I Berlin infordras i april utsända listor med titeln ”Vem deltar på kampkongressen mot det imperialistiska kriget?” Listorna redigeras till en 48-sidig broschyr och trycks i massupplaga. Alla deltagare placeras i bokstavsordning efter yrkestillhörighet och nationalitet.

Beslutats att Münzenberg skall göra en sista resa till Moskva för att ordna finansfrågan och underrätta sig om ev. instruktioner i samband med avvecklingen. *26 augusti*. Alla förberedelser i hamn. Münzenberg tillbaka i Berlin. Bil till Amsterdam. *27 augusti*. Kongressens högtidliga öppnande. Närvarande vid inaugurationstalet: 2 195 delegater från 79 pacifistiska organisationer, 151 förbund av vänsterliberala och socialdemokratisk karaktär 190 fackliga organisationer och 41 företagsgrupper m. fl.⁷

Den alternativa partipressen

När Münzenberg övertog *Die Welt am Abend* för 7000 mark 1926 var det med en klar baktanke. Berlinarna behövde en alternativ partitidning som på ett lättbegripligt språk kunde förklara KPDs partipolitik. Runt detta stoff ville han ge plats åt lokala nyheter, debatter och kommenterade nyhetssidor. Han ämnade satsa på sport, underhållning och serier — kort sagt kämpa mot de borgerliga drakarna med deras egna medel, men med en odogmatisk kommunistisk linje. Efter diskussioner i particentralen och i vissa kompromisser anställde han en redaktion av partilösa intellektuella och kommunister. *Die Welt* fann snabbt den speciella berlinertonen och blev inom två år, med sina 100 000 ex., den största arbetartidningen i Weimarrepubliken. Runt tidningen grupperades en rad olika aktiviteter. Man ordnade matinéer och kvällsföreställningar och engagerade Berlins mest berömda kabaretartister och skådespelare: Rosa Valetti, Blandine Ebinger, Kathe Kühl och den avhållne komikern Paule Greatz drog publik. *Welt* och IAH samordnade dessutom en internationell solidaritetsdag varje år som brukade samla mellan 100 och 150 000 människor i Berlins tio största nöjeslokaler och

⁷ Se B. Gross a. a. s 235 ff. *Ästhetik und Kommunikation* Heft 10.

kongresshallar. Man hade avtal med Berlins kommunala trafikbolag om extraturer. Festen brukade pågå hela dagen med IAHs teatergrupper och musikföreningar och KPDs sidorganisationer som arrangörer, matstånd, kaffeserveringar, barntivoli osv. På kvällen brukade höjdpunkten markeras av enorma praktfyerverkerier och allmän sång. Under festens gång kunde man anteckna sig för medlemskap i kommunistpartiet eller i någon av IAHs organisationer och kommittéer.

Die Welt var en eftermiddagstidning. Den 1931 startade *Berlin am Morgen* var en mera seriös variant på samma tema. Chefredaktör var den berömde Wienjournalisten Bruno Frei som främst gjorde tidningen berömd genom sina uppseendeväckande insidereportage från den nazistiska hierarkins privatliv. *Berlin am Morgen* blev också en klar succé. 1932 hade den en prenumererad upplaga på 60 000 ex.

1929 startades en konkurrent till *Simplississimus*, Th. Heines satiriska skapelse. Men *der Eulenspiegel* med sin upplaga på 50 000 ex. och med konstnären Otto Nagel som chefredaktör förmådde inte överträffa sin förebild.

Det mest lyckade tidskriftsprojektet var utan tvekan den legendariska *Arbeiter Illustrierte Zeitung*, (1925-38), Karl Kilboms förlaga till den första *Folket i Bild* (1938). AIZ växte fram 1925 ur föregångarna *Sowjet Russland im Bild* (1921) och *Sichel und Hammer* (1923). och kom efter 1927 ut varje vecka. 1929 nådde AIZ en upplaga av ca 280 000 ex. och ca 800 000 i specialnumren. Det sista numret på tysk mark utkom 5 mars 1933. Redaktionen under Karl Retzlaw, Theo Pinkus och Franz Höllering flyttades till Prag, där AIZ fortsatte att utkomma fram till 1936 då den i anslutning till den nya folkfrontslinjen bytte namn till *Volks Illustrierte*, VI. Den 10 oktober 1938 besatte Wehrmacht Prag och redaktionen flydde till Frankrike. I Parisexilen försökte VI i Münzenbergs anda knyta an till försöket att bland de exiltyska grupperna skapa en gemensam folkfront med fransk småbourgeois och arbetarklass. *Illustré Populaire* utgavs i sju nummer varefter försöket måste uppges. AIZ utgavs på Neue deutscher Verlag tillsammans med *Der Weg Frau* (150 000 ex.), *Der Rote Aufbau*, IAH:s teoretiska organ (20 000), *Moskauer Rundschau* (6 000 ex.), *Der Eulenspiegel* och *Das Magazin für alle..* Det politiskt specifika med AIZ bestämdes av IAH:s allmänna målsättning, dvs att dels appellera till internationell solidaritet — något som avsåg arbetarklassen, dels vädja till humanitär offervilja — något som riktade sig till de moraliskt sympatiserande i de borgerliga mellanskikten. AIZ var den propagandistiska hörnpelaren i IAH, den trängde djupt in bland de breda skikten av icke kommunistiskt organiserade arbetare och tjänstemän, bland sympatisörer inom den socialdemokratiska basen, och bland de radikalt intellektuella. AIZ:s agitation, dess teser och reportage stod på en bred marxist-leninistisk grund. Men verbalt och ideologiskt avvek den väsentligt från Kominternlinjerna. Man säker förgäves bland texterna efter 1928 års proklamationer om den hotande socialfascismen. AIZ:s argument för proletariatet och dess kamp mot monopolen låg mera på det filosofiska planet och knöt i stället an till KPD:s politiska praktik. Bland medarbetarna befann sig för övrigt socialdemokrater och dem ville man inte såra. AIZ var fr. a. en antikapitalistisk och antifascistisk samlingspunkt för arbetare och intellektuella och drev en folkfrontspolitik ett decennium innan den officiellt sanktionerades av Moskva.

Att Münzenbergs mera rörliga taktik var den riktiga bevisades av det häftiga motstånd som den röda propagandan väckte hos nazi-ledningen. AIZ:s nidmontage av John Heartfield och avslöjande reportage om nazistisk gatuterror tvingade redaktionen att tidvis skaffa sig egna skyddsvakter. Reportagen kom mestadels från arbetare i *Vereinigung der Arbeiter-Fotografen Deutschlands*.

För att skaffa aktuellt material, i synnerhet politiskt ömtålig bevismaterial, och för att skydda sig mot polisingripanden, var dessa arbetarfotografer indelade i Flygande grupper som täckte in demonstrationer, *Brännpunktsgrupper* som avdelades till strategiska platser för att ta emot fotorullarna, *Mörkrumsgrupper* och *kurirgrupper*. Dessutom fanns s.k. *Kampak-aktiviteter* för antifascistiska fotorapporter och socialpolitiska reportage från slumområden etc. Dessa grupper var i sin tur organiserade i ortsgupper som tillsammans med fabriksgrupperna bildade den *nationella sektionen* i Arbetarfotografernas international. Man hade eget fackorgan *Der Arbeiterphotograph* (7 000 ex.), också ett Münzenbergsprojekt och samarbetade med den av IAH finansierade *Film und Volk*, och organisationer som Freidenker, Arbeiter-sportler, Rote Front kämpferbund, Roter Stern och Proletaricher Lichtbildstelle, en förening påminnande om Folkets Bio. Fotointernationalen avhöll två kongresser.

I och med valutakrisen försvann möjligheten att åstadkomma fabriksreportage. Den •kommunistiska arbetarrörelsen drabbades hårdast av arbetslösheten. 1932 var bara 11 % kommunister sysselsatta inom industrin. Bolsjeviseringsprocessen som förutsatt ett omfattande system av driftsceller hade misslyckats. Efter uttåget ur fackföreningsrörelsen nådde man 1929 upp till 14,7 % organiserade i driftsceller. Arbetsprocessen lade f.ö. hinder i vägen för avslöjande fabriksreportage. AIZ:s framgång retade inte bara nazisterna. Som alla andra tidskrifter var den egentligen berättigad till en plats i pressbyråkiosker och boklådor. Dessa ägdes emellertid till stor del av den tysk-nationelle finansmagnaten Alfred Hugenberg som hade intima kontakter med Hitler och Goebbels. I mitten av tjugotalet drev han genom ett totalförbud av den kommunistiska pressen och detta drabbade även AIZ. Man blev m.a.o. hänvisad till egna distributionskanaler och 1926 växte denna till en stab om nära 10 000 man, mestadels arbetslösa arbetare och tjänstemän.⁸

Det röda Hollywood

Efter Volgaaktion 1921/22 överflyttades IAH:s engagemang på ryskbotten till direkt industri- och jordbrukshjälp åren 1923-24, för att 1925 koncentrera sig på ett antal självfinansierade företag. Ett av dessa var Meschrabpom Film, på tjugotalet centrum för den sovjetiska filmindustrin. I Moskvaateljéerna inspelades fram till 1933 över 300 filmer varav många skapade historia. I den s.k. ryssfilmens segertåg ingick *Pansarkryssaren Potemkin* och *Storm över Asien* av Eisenstein, *Sankt Petersburgs sista dagar* och *Modern* av Pudovkin, von Ecks *Vägen till livet* och många andra. Det rörde sig om miljonbelopp och den ständiga kapitalbristen måste mötas med ansevärd belopp från sovjetstatens sida. Ursprungligen ett fifty-fifty-bolag mellan några ryska filmkollektiv och IAH ombildades företaget till ett aktiebolag med 60 % sovjetiskt intresse innan det, till följd av vinståterbäringen fr.o.m. 1928 helt övergick i IAH:s händer. Münzenberg hade då bildat Prometheus Film i Tyskland som ett renodlat distributionsinstrument för att kunna konkurrera med de kapitalistiska motsvarigheterna.⁹

Sedan de ryska regissörerna till följd av den politiska utvecklingen och ett hårdnande kulturklimat mobiliserats i den socialistiska realismens namn inbjöd Münzenberg ett antal tyska regissörer, tekniker, skådespelare och musiker. Han lyckades övertala Erwin Piscator, Hans Richter och holländaren Joris Ivens att ansvara för de sista filmerna och i rollerna återfanns många av Weimarrepublikens filmidoler, Lotte Lenya, Paul Wegener och Erwin Kaiser för att nämna några. Fotomontören John Heartfield, han med Hitlerhälsningens innebörd och AIZ:s omslagsmakare stod för dekor och Brechts medarbetare Hanns Eisler bidrog med filmmusik.

⁸ Se Peter Gorsen, 'Das Auge des Arbeiters' i Neue Deutscher Verlag 1931

⁹ Se W. Münzenberg, *Solidarität 10 Jahre* (At).

Meschrabpom var under sin glansperiod ett Mecca för dåtidens europeiska filmkritiker. I samarbete med Moskvaskolas filmhögskola ordnade man studiekurser för deltagare från västvärlden där författare, konstnärer och regissörer kunde frotera sig med den sovjetiska intelligensian. På Meschrabpom arbetade 600 människor från tio länder och omsatte mellan 1924 och 1933 ett trettiotal miljoner dollar i två större ateljéer, i framkallningsvåningar och i egen trickfilmstudio. Det fanns tio filmteam ständigt sysselsatta med projekt som också omfattade upplysningsfilm, naturfilm och filmreportage från IAH:s kampanjer och kongresser. Alla fast anställda var medlemmar i sina länders resp. kommunistparti. För distribution svarade Prometheus Film med central i Tyskland och filialer i de flesta länder. En annan länk i filmimperiet var Welt Film som riktade sig till arbetarrörelsens massorganisationer. Welt Film var en uthyrningscentral som tillhandahöll smalfilmsprojektorer och kunde erbjuda Prometheus' repertoar överkopierad till smalfilm för en låg kostnad. På detta sätt kunde man bilda en alternativ biografkedja skött av arbetarna själva. 1930 hade Weltfilm filialer i ett tiotal länder, däribland Sverige.

Konspiratör eller idealist

”Bland de många aktörer som uppträdde på den politiska scenen under de första tjugo, trettio åren av detta sekel, var (Willi) Münzenberg en av de mest omstridda”, säger Babette Gross i prologen till sin biografi över sin man och livsledsagare. ”Vem var denne, egentligen anspråkslös, medellånge, nervös och av otämjd verksamhetslusta, besatte man med de mörka, vid en första blick blida, i nästa sekund intensivt förtrollande ögonen och den täta, alltid rufsiga, mörkbruna kalufsen? En äventyrare, för vilket varje medel var tillåtet, bara det tillfredsställde maktlystnaden, eller en politisk ledare, vars öde var att aldrig få se sina drömmar och förhoppningar gå i uppfyllelse?”

Var han den briljante skaparen av ’frontorganisationer’ som spred kommunismens inflytande så långt in i de likgiltigas led, ja t.o.m. i motståndarens, att en amerikansk senator en gång apostroferade honom som Organisationens Genius, eller var han blott en konspiratör, en cynisk politisk spelare, kanske rent av det villiga verktyget i hemliga apparaters hand?” Babette Gross ställer dessa öppna frågor. Hon noterar att han inte var någon partifunktionär i ordets vanliga mening, knappast heller någon agent, van att handla i skumrasket. Han var på sätt och vis den ”Röde Miljonären”, men inte i den mening som hans motståndare ville få det till. Miljonär, ja, i egenskap av initiativtagare och primus motor i en världsomspännande koncern som bedrev sitt arbete i offentlighetens dagsljus och som omsatte miljonbelopp varje månad. Röd därför att denna verksamhet tjänade ett politiskt syfte som ofta skydde offentlighetens ljus. Münzenberg var en rese på den politiska propagandans slagfält. I sinom tid upphunnen av en lärljunge i det motsatta lägret — Joseph Goebbels — som förstod att tillvarata Münzenbergs metoder för skumraskaffärer i offentlighetens dagsljus, metoder som blev den enda andliga innebörden av den nazistiska ideologin men som konkretiserades på ett fasansfullt sätt. Münzenbergs livsverk är fast förankrat i begreppet solidaritet. På det ordet byggde IAH och Münzenberg själv hela sitt förtroende i breda skikt inte bara av sitt eget lands befolkning. Verksamheten i fransk landsflykt var mera problematiskt. Utan sin bas kunde han inget förmå mot en kompakt motvilja från Kominterns sida. Folkfrontsförsöken omfattades av alltför många ur ryssarnas synvinkel misstänkta personligheter för att man skulle våga släppa Münzenberg lös. Den tyska folkfronten i exil sprack innan den ens hunnit koncipieras och fredskongressen i Paris 1933 manipulerades över i franska KPs händer som gjorde sitt bästa för att tillsammans med kominternemissarierna två år före det officiellt sanktionerade närmandet till den franska bourgeoisin förlösa det förtroendekapital som Münzenberg försökt

bygga upp med den genuint radikala intelligentian. Moskvaprocesserna (1936-39) skrämmer honom till tystnad. In i det sista försöker han finna bevekelsegrunder för den sovjetiska metodiken men nederlaget 1933 hade långtidsverkan. Han får upprepade maningar att infinna sig i Moskva och vet att han i likhet med Heinz Neumann, Hugo Eberlein och andra partikamrater i så fall måste ta sitt straff och likvideras. Den svenske bankiren Olof Aschberg, i vars hus Münzenberg sedan 1933 sökt binda ihop trådarna till sina frontförsök försökte förgäves finna utvägar. (De första exilårens framgångar med de s.k Brunböckerna, Londonprocessen och bokförlaget Editions du Carrefour hade finansierats genom Aschbergs tillskyndan.) Han rådde Münzenberg att stanna eller åtminstone ta sig över till England.¹⁰ 1938 fattar han beslut och inlämnar sin avskedsansökan till KPD. Vid den tyska invasionen 1940 var Münzenberg på flykt från det franska koncentrationsläger som härbergerat honom under ett års tid. Han återfanns i en ravin vid Loire med taggtråd virad om halsen, troligen mördad. Han blev 57 år.

¹⁰ Se O. Aschberg, *Återkomst*, Stockholm 1947